

РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS

Надежда СТОЯНОВА

(Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

**ЕВРОПА В „ОКОТО НА БУРЯТА“.
ПРОЧИТИ НА КРИЗАТА ОТ 1939 Г.**

(Михаил Неделчев, Младен Влашки, Маргрета Григорова, Венеса Начева, Остап Сливински, Владимир Колев. „Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 година. Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия. Научна монография. Част I. София: Издателски център „Боян Пенев“, 2023. ISBN 978-619-7372-79-3.)

Nadezhda STOYANOVA

(St. Kliment Ohridski University of Sofia)

**EUROPE IN THE “EYE OF THE STORM”.
INTERPRETATIONS OF THE 1939 CRISIS**

(Mihail Nedelchev, Mladen Vlashki, Margreta Grigorova, Venesa Nacheva, Ostap Slivinski, Vladimir Kolev. *The World of Yesterday as Seen through the Catastrophe of 1939. The Feeling of Threatened Europe in the Culture and Literature of Bulgaria, Ukraine, Poland and Czechoslovakia*. Scholarly Monograph. Part I. Sofia: Boyan Penev Publishing Center, 2023. ISBN 978-619-7372-79-3.)

Една от метафорите, с които започва книгата на Стефан Цвайг „Светът от вчера“, е тази за дома – за миналото като дом, когато в настоящето стават възможни само пътищата на скиталчеството. „Пространствата“ на миналото могат да бъдат подредени и предвидими, както Цвайг представя живота във Виена преди Първата световна война. Но тези „пространства“ могат да бъдат динамични и пълни с неочаквани обрати, каквито са междувоенните десетилетия в навечерието на след-

ващата драматична граница в европейската история – Втората световна война. Културният живот в средищния град Виена, в Полша и Украйна на прага на този значим исторически раздел е и фокусът на първата част от новоизлязлата колективна монография „Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 година“. У нас този труд е първо по мащаба и заявката си изследване на разностранните културни и литературни рефлексии върху надвисналата заплаха преди началото на Втората световна война, защото в него не само се реконструират представите за общоевропейската криза, но и се предпоставя по-широката перспектива към осмислянето на нашия национален опит отвъд идеологическите шаблони, в които той неведнъж е бил полаган.

Книгата се състои от три части, като първата е своеобразно тематично продължение на мемоара на Цвайг и е написана от Михаил Неделчев и Младен Влашки. Тази част представя съвременния български поглед към живота в една от столиците на света в периода между двете световни войни – Виена. Втората част е върху полския опит с войната и нейни автори са Маргрета Григорова и Венеса Начева, а третата част, осмисляща разнообразните лица на безизходицата, в която са поставени украинците в годините около 1939 г., е дело на Остап Сливински и Владимир Колев. Сред характеристиките на изданието, които не би трябвало да бъдат пропуснати, е постигнатата в разделите идейна съгласуваност и композиционна съответственост, придаващи цялост и единност на колективния труд. В текста се проследяват три успоредно разгръщащи се културноисторически разказа, които обаче имат места на засрещане, задаващи близкия, но и различен прочит на сюжета за европейския апокалипсис.

И в трите раздела на книгата е видим стремежът да се разширяват културноисторическите контексти на случващото се чрез интегрирането на разнообразие от дискурси и разкази на и за съвременници на събитията. Авторите искат да начертаят културната география на кризата, но най-вече да открият различните *синхронизации* в историческия опит на отделните нации и в техните литератури. Зачатъкът на катастрофата от 1939 г. в монографията се полага две десетилетия по-рано. Затова и трудът започва с историята на Виена, с големите улове и идеи, които се срещат там малко преди и малко след Първата световна война, както и с постъпателната културна стагнация, в която Австрия изпада, когато започва властовото настъпление на Хитлер. Михаил Неделчев и Младен Влашки ерудитски представят преплитането на различни дискурси – научни, политически, културни и житейски, всички те – интензивно наситени с въпроси за *настоящето* и с предчувствие за безнадеждност на бъдещето. В навечерието на Втората световна война потенциалът на

хуманизма изглежда изчерпан, а неговите радетели могат само да наблюдават отстрана цивилизационния крах, без да могат да го преодолеят или трансформират (вж. Влашки, с. 45).

Турбулентната историческа и културна ситуация в Полша не може да се представи, без отново часовникът да се върне назад, към Първата световна война, в началото на драматичните политически и идеологически напрежения, които по-късно, през 1939 г., превръщат тази славянска държава в „окото на бурята“. Маргрета Григорова и Венеса Начева правят обхванат преглед на полската историческа и културна обстановка. Особено внимание в техния труд заслужава анализът, от една страна, на „писмата“ към Европа – документални свидетелства, доклади, брошури и др., представящи гласовете на страдалците, останали в окупирана Полша, а от друга – на различните художествени текстове (в това число – и сатирично-фантастични). Изследването на Остап Сливински и Владимир Колев също се насочва ретроспективно назад, към времето на Украинската народна република (1917 – 1920), а след това – и към Гладомора. Авторите търсят разделителните линии, които прекъсват започналия в началото на 20-те години разцвет в украинската култура и обричат интелигенцията на репресии. Сливински и Колев набелязват още редица личностни и колективни, житейски и творчески жестове на устояване във време на идеологически крайности и на все по-открояващата се жестокост на наложения тоталитарен режим.

Едно от местата на засрещане в трите научни прочита е стремежът да се открие *споделеното усещане за приближаващ колапс*, нагнетяващата съзнанията в цяла Европа тревога. Изследователите търсят езиците (литературни и не само), чрез които интелектуалците изговарят своите мрачни предчувствия. Знаков в това отношение е представеният от Михаил Неделчев епистоларен разговор между Айнщайн и Фройд от 1932 г., в който като че е синтезиран столетният опит на хуманизма да опитоми човешкия нагон и тъжното знание, че това няма как да се случи, а масовото убийство няма как да се избегне (с. 17 – 18). Цял интерпретативен сюжет върху профетическите визии в предвоенното време е разгърнат в частта „Полската Касандра и литературата“ с анализите върху текстове на Антонин Слонимски, Мария Павликовска-Ясножевска, Виткаци и др. и с акцент върху стъписващото превращение на художествените метафори в реалност (вж. с. 117 и сл.). Предусещането за непредотвратимо крушение е изречено и от украински автори като Богдан Игор Антонич, Святослав Гордински, чиито текстове са разгледани в главата „Тръбите на последния ден“: предчувствието за катастрофа в творчеството на поетите от либералния лагер“. Сред коментираните украински произведения най-впечатляващи със своя драматизъм са текстовете, в които изходът се отк-

рива не в романтическото връщане към миналото, а в радикалния порив за изтриване на човешката памет, за зануляване на цивилизацията, в желанието за построяване на човешкия свят отначало (вж. интерпретацията на Сливински – с. 300).

В трите културноисторически наратива изследователите представят както историческия, така и цивилизационния колапс и хуманистичната криза. Във всяка част на изследването се разпознава волята за концептуална окрупненост на картината, за постигане на по-широка валидност на наблюденията, при това обаче авторите нито за момент не изпускат от поглед детайла, прецизно и професионално привеждат и анализират литературни и културни факти, документални и художествени текстове, но и индивидуални житейски решения. Затова съществен интерес за читателя и сериозен принос за монографията представлява внимателното вглеждане в *съдбите на интелектуалците*. В книгата се начертават географските и идейните траектории, чрез които се трасират интелектуалните пътища на Европа около 1939 г., но и в последвалите няколко десетилетия. Михаил Неделчев и Младен Влашки представят трагичните съдби на големите умове, обединени в определен момент от живота си от топоса Виена – Томас Ман, Теодор Адорно, Лудвиг Витгенщайн, Йозеф Рот, Стефан Цвайг и др. Маргрета Григорова и Венеса Начева коментират трагизма на полските интелектуалци – редица от тях умират във войната, някои (от еврейски произход) попадат в лагерите, трети се самоубиват или емигрират (като Юлиан Тувим, Ян Лехон, Кажимеж Вежински). Част от украинците, които успяват да се спасят от затвора, също търсят своите пътища извън границите на държавата (Олег Олжич, Олена Телиха, Наталя Левицка-Холодна), а други продължават неуспешно да бранят нуждата от независимост в сложната политическа ситуация. Така драматичните човешки пътища и трудно отстоявани каузи на европейските интелектуалци във времето преди и на Втората световна война се превръщат в своеобразна квинтесенция на огромната човешка трагедия, разразила се в годините на най-големия крах на крехкия ни цивилизационен ред. Но и показват една алтернативна на политическата културна карта на Европа, която не се разпада във времето на погрома, а се самосъхранява, обединена от съмишленичеството на интелектуалците.

Препратките към съвременността в края на отзив за дадено културно и литературноисторическо проучване представляват опит да се успоредяват епохи без достатъчно разбиране за несъразмерността на контекстите и затова звучат наивно, а и клиширано. Днес обаче, когато за първи път след Втората световна война повече от всякога сме потопени в „усещането за застрашена Европа“, за застрашена планета и

свят, културноисторическите разкази в това изследване, самото то – наченато още преди 2022 г., прозвучават в читателското съзнание като болезнен пророчески вик от миналото, като обезпокоително предупреждение за собственото ни бъдеще и за заложената за пореден път на карта съдба на културна Европа. Затова не някаква завоалирана и абстрактна аргументация, а най-вече ежечасните новинарски блокове, които вкарват в домовете ни реализма на войната и колективното самозабравяне, са факторът, който в най-висока степен свидетелства за актуалността на тази книга, за необходимостта тя да бъде прочетена не само от специализираната, но и от широката българска аудитория, за която е шанс, че Издателският център „Боян Пенев“ е осигурил свободен достъп до изследването.¹ И все пак в края, избягвайки от лесните аналогии между различните културни и исторически контексти, бих казала, че да четем „Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 година“ само като книга, събрала възможни отговори на миналото за справяне със заплашителния катастрофизъм на днешното време, е едностранчиво, а и в известна степен егоцентрично. Но смея да кажа, че би било най-вече достойно, ако я четем през повика на миналото, което иска да бъде спасено чрез нашето настояще, да бъде приютено в него като в дом. Спасение, което не стига само до достоверното културологично реконструиране на паметта за случилото се, а чрез реконструкцията следва да се превръща в основа за осъзнаване на необходимостта от опазването на крепкостта на духа и гъвкавостта на ума.

Assoc. Prof. Nadezhda Stoyanova, PhD

St. Kliment Ohridski University of Sofia

Sofia, Bulgaria

E-mail: nadezhdaas@uni-sofia.bg

Researcher ID (Web of Science): N-2635-2018

Author ID (SCOPUS): 58958915100

ORCID ID: 0000-0001-5599-8398

¹ Вж. меню „Библиотека“ на сайта на Издателския център „Боян Пенев“ – Институт за литература. <<https://ilitizda.com/books/845-2024-05-28>>, retrieved on 23.03.2025.